

КУЛТУРА ПОЛИСА
УДК 323.1(=163.41):316.75(497.113)
ПНР

ПЕТАР МИЛОСАВЉЕВИЋ
Нови Сад

СРПСКО ПИТАЊЕ И ПОТРЕБНЕ ПРОМЕНЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

Сажетак: У тексту се говори о улози филологије у развоју националне идеје код европских народа крајем 18. и почетком 19. века и, у том светлу, о настанку Матице српске. Својом српском мишљу, србистичким филолошким програмом и идејом словенске узајамности, Матица српска је послужила као модел за формирање сличних матица код других словенских народа. Отпорна према хрватским идејама илиризма, југословенства и сербокroatистике (на којима је касније формирана југословенска држава) она је овим идејама подлегла тек у време Титове владавине. После разбијања Југославије показало се да је српско питање остало нерешено и да га треба сагледавати и у светлу филолошке науке, србистике и славистике. А то значи да и Матица српска треба да се врати свом изворном филолошком програму и да активно делује у правцу обнове и даљег развоја србистике која је дуго била искључена из система филолошких дисциплина.

Кључне речи: Српско питање, Матица српска, србистика, илиризам, југословенство, сербокroatистика.

Матица српска играла је, сада игра, а треба и у будућности да игра значајну улогу у животу српског народа. Она је, већ од свог почетка, учествовала у поимању, односно решавању српског националног питања. Кроз своју дугу историју била је и објект различитих политичких пројекција. Сада, на почетку новог миленијума,

ма, у знатно измењеним историјским околностима, природно је да се њена улога преиспита и да се за њену будућу оријентацију нађе најпримереније решење. У тражењу решења треба се подсетити кад је и зашто Матица основана, шта се са њом дешавало у њеном аустријском а, посебно, у југословенском периоду и којим путем ће даље ићи.

Матица српска и решавање националних питања европских народа

Матица српска се појавила у доба када су се решавала национална питања многих европских народа, па и српскога. Она је настала 1826. године у Пешти вољом неколико пештанских Срба, трговаца, и једног правника и књижевника, Јована Хаџића, да би ово „дружество” подржало излажење часописа *Србска летопис*, који је годину дана раније покренут у Новом Саду, а већ на почетку је био наишао на финансијске тешкоће.

За идеју о покретању *Летописа* заслужна су два професора Српске православне гимназије у Новом Саду: Георгије Магарашевић и Павел Јозеф Шафарик. Магарашевић (1793-1830), први уредник часописа, био је Србин. Словака Шафарика (1895-1961) је потрага за послом довела у Нови Сад где је провео 14 годинама (1819-1833). Био је стални сарадник *Летописа*. Постао је познат и славан у словенском свету 1826, када се у Пешти појавила његова књига на немачком језику под насловом *Историја словенског језика и књижевности према свим наречјима*. Шафарик је у својој обимној књизи представио први пут на систематичан начин словенски свет као целину.

Магарашевић и Шафарик су израсли из великог покрета заштитивања словенске филологије, славистике, slavice. Шафарик је у својим књигама разрађивао идеје својих претходника, Чеха Јозефа Добровског и Словенца Јернеја Копитара. У духу идеја ове дисциплине већ је деловао, старији од свих њих, Доситеј Обрадовић. Вук Караџић, који се после пропасти Првог српског устанка (1813) настанио у Бечу, до оснивања Летописа и Матице, већ је био постао славно име у славистици и у европској филологији као

утемељивач србистике. По пословима које је обављао, играо је улогу целе једне националне институције. И Вук Караџић и Матица српска развијали су се у духу идеја свога времена.

Идеје на којима се градила славистика биле су израз још ширих процеса који су се одвијали у Европи у другој половини 18. и почетком 19. века. Ти процеси су водили ка конституисању садашњих европских народа на филолошким основама и били су праћени увођењем националних језика у јавну употребу, наместо преовлађујућег латинског. Символ тих процеса је једно велико име: Хердер.

Јохан Готфрид Хердер (1744-1803) био је по струци филолог. Његово стваралачко дело репрезентују две књиге. Прва је антологија *Гласови народа у песмама* (1778-9) која садржи 182 песме од којих су само 40 немачке; остале припадају другим народима. За ову антологију је карактеристично да је различите народе распознавала по различитим језицима. Ставове о разликовању народа према језицима Хердер је још потпуније образложио у књизи *Идеје о филозофији историје човечанства* (1774-91). У њој су ставови из антологије образложени теоријским и историјским аргументима. По Хердеру, језик је основна карактеристика једног народа. Та идеја је сагласна са старим словенским и светосавским идејама по којима су народи идентификовани према језицима којима говоре. У тој традицији израз „језици” значио је исто што и израз „народи”.

Од краја 18. века интелектуални свет Европе је почео да мисли у духу Хердерових идеја. У духу тих идеја се, на пример, Гете интересовао за српске народне песме и за рад Вука Караџића. А Вук Караџић је постао један од главних европских следбеника Хердера јер је у хердеровском духу откривао српски језик и стваралаштво на њему. Слично су радили и филолози других европских народа.

Снага процеса покренутих Хердеровим идејама може се показати на примерима. Немци, који су у Хердерово време живели у 38 краљевина, кнежевина, слободних градова, на основу Хердерових идеја спознаће да чине једну природну језичко-етничку целину, да по језику представљају целину немачког народа. Популација истојезичника која је себе спознала као Немце, тежиће за-

тим да се уједини. На основу те тежње била је у другој половини 19. века створена моћна немачка држава. Практично на истим идејама створено је и више других модерних нација, поготово у средњој Европи: чешка, словачка, мађарска, пољска, српска, хрватска, словеначка итд. На основу истих идеја, те освешћене нације ће довести на крају Првог светског рата до стварања нових држава: Чехословачке, Пољске, Мађарске, Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

Истим процесом на хердеровској идеји били су захваћени и Срби онога времена. Они су се распознавали по језику. Вук и Матица српска, и људи који су се око њих окупљали, нашли су се у жаришту тих процеса и чинили су моћан покрет заснован на српској идеји. Покрет је био утолико снажнији што је имао упориште и у светосавској традицији. И Вук и Матица у свом деловању полазили су од истог филолошког начела: да се народи идентификују према језицима којима говоре, а не према вероисповести или према државама у којима живе. Вук и Матица нису били сагласни у појединим питањима норме књижевног језика и правописа. Вук је сматрао да за књижевни језик треба узети чисти народни језик српске усмене књижевности, а као писмо користити реформисану ћирилицу коју је он обликовао на основу претходних реформаторских покушаја Саве Мркаља и Луке Милованова. Пошто Римокатоличка црква није подржавала употребу словенског писма, односно ћирилице, у било ком облику, Вук је за Србе римокатолике, који су говорили и писали српским народним језиком, нашао решење у реформисаној латиници, прилагођеној српском народном језику. У Матици српској се сматрало да треба писати старом грађанском ћирилицом, а да српски народни језик треба уводити у писану књижевност са више обазривости према дотадашњој славенској књижевнојезичкој традицији.

У годинама око средине 19. века најистакнутији људи у Матици били су Сава Текелија, Теодор Павловић и Јован Суботић. У својим текстовима и деловању они су у решавању српског питања полазили од хердеровских ставова. Исте ставове имао је и митрополит Стратимировић (нарочито у погледу Дубровника). За све њих Срби су они који говоре српским језиком, без обзира на вероисповест и на државе у којима живе. Српски језик се разликује од хрватског језика чија су наречја кајкавско и чакавско. Срп-

ска књижевност има четири основна дела: народну књижевност, стару књижевност, књижевност средњег доба (у којој је најзначајнија дубровачка књижевност) и нову књижевност. Матица коју су они водили била је у основи сагласна и са тадашњим славистичким идејама и са главним ставовима Вука Караџића.

Да је Матица српска деловала у општеприхватљивом смеру, види се по томе што је послужила као узор за оснивање низа других матица: Матице чешке 1831, Матице илирске (1839, преименоване је у Матицу хрватску 1874), Матице лужичкосрпске (1847), Матице моравске (1852), Матице далматинске (1862, која је здружена с Матицом хрватском 1912), Матице словачке (1863), Матица словеначке (1864), Матице пољске (1882). Све ове матице ницале су у словенском свету.

Око Матице српске организовао се српски национални и културни живот. То се нарочито показало када је она 1864. пресељена из Пеште у Нови Сад. Тада је градоначелник Новог Сада био Светозар Милетић. Град у који се уселила Матица називан је тада „Српска Атина”.

Крајем 19. и почетком 20. века дошло је у Матици до нове и снажне потврде оријентације њених оснивача и делатника из средине 19. века. Ова Матица деловала је у сагласју са процесима који су се одвијали у Београду. Тамо су, на вуковским идејним основама, били основани Српска краљевска академија (1886) и Српска књижевна задруга (1892), и часописи *Српски преглед* (1895) и *Српски књижевни гласник* (1901). Обнова српске и славистичке филолошке традиције, после неколико деценија стишаног рада у Матици српској, може се видети кроз неколико важних знакова. Један од првих јесте прослава јубилеја Ивана Гундулића у Дубровнику 1893, када су му Срби римокатолици из овог града подигли познати споменик. Овој прослави придружила се и Матица српска. Две године касније Матица и Летопис обележили су стогодишњицу рођења Павела Јозефа Шафарика. Једна свеска Летописа била је посвећена овом великом филологу. Матица је, такође, узела значајно учешће приликом преноса костију Вука Караџића (1897) из Беча у Београд. Главну улогу у променама у Матици играо је др Тихомир Остојић, гимназијски професор и историчар српске књижевности. Остојићеви ставови могу се видети и на јед-

ном посебном детаљу. На самом крају 19. века, библиотекар Матице српске, Стеван Милованов, штампао је Каталог књига Матичине библиотеке у којем су српске и хрватске књиге биле подељене тако да је све штампано ћирилицом третирано као српска књига, а све што је штампано латиницом као хрватска. На Остојићеву иницијативу овако устројена подела српске књижевности била је сторнирана. Није било у духу вуковске традиције да се српски језик дели на српски и хрватски, у овом случају према писмима: ћирилици и латиници.

Као и Стојан Новаковић, водећи филолог у Српској краљевској академији, и Остојић је у Матици српској био утврђен у ставу да је језик којим се служе Срби и Хрвати по пореклу српски и доследно га је, као и Новаковић, звао српским језиком.

На самом почетку 20. века у делима низа историчара српске књижевности потврђивани су вуковски и матичарски (према Јовану Суботићу) ставови да српска књижевност има ова четири дела: народну, стару, средњу и нову. Такву потврду давали су у својим историјама Дубровчанин дум Иван Стојановић, новосадски професори Јован Грчић и Тихомир Остојић и београдски професори: Андра Гавриловић, Павле Поповић и Јован Скерлић.

У Матици српској, у Остојићево време, десио се један важан и карактеристичан догађај: у Дубровнику је 1909. формирана Матица српска. Та институција је требало да буде стециште претвасходно Срба католика којих је у том граду тада било више него оних који су се изјашњавали као Хрвати.

Као и Доситеј и Вук и „матичари”: Јован Хаџић, Георгије Магарашевић, Сава Текелија, Теодор Павловић, Јован Суботић, Јован Ђорђевић и други, али и Јован Стерија Поповић, Сима Сарајлија и други српски писци, а касније, у Матици, пре свега Тихомир Остојић и његови савременици у Београду и Новом Саду, били су израз српске мисли. Та мисао је у основи била сагласна са мисаоном основом на којој су се конституисали други словенски и други европски народи. Ови српски прваци су и за Србе имали исто принципијелно решење какво су имали други словенски и европски народи за себе.

Овој оријентацији, у чијој основи је била мисао о српском језичкоетничком и културном идентитету и идеја о словенској

узајамности и која је била доминантна у Матици и подржана у словенском свету, супротставила се једна друга оријентација, номинално југословенска а, у ствари, антисрпска. Она ће учинити да Матица српска, у југословенском периоду, промени своју оријентацију.

Матица српска у југословенском периоду

Кад се каже „југословенски период” мисли се, по правилу, на време трајања Југославије као државе. Стварање Југославије почело је, међутим, много пре 1918. као што је и њено разбијање почело много пре 1992. И стварање и разбијање Југославије може се схватити као део општијег историјског процеса. Овај процес није био самоникао; његова појава не може да се разуме ван контекста империјалних, династичких интереса Аустрије.

Хердеровске идеје, које су водиле ка конституисању свести о истојезичким популацијама као посебним народима, нису погодиле опстанку Аустрије. Оне су водиле ка њеној деконструкцији. Аустрија се, као историјска творевина, нашла у оштром сукобу са процесима који су се у Европи одвијали у духу хердеровских идеја.

Кад су се, око преломне 1848, испољиле пангерманске тежње, које су водиле уједињењу свих Немаца у једну државу, било је природно да се аустријски Немци придруже том процесу. Да су они тако поступили, Аустрија би, из принципијелних разлога, морала да се одрекне не-немачких делова своје царевине. Званична Аустрија је, међутим, у први план поставила свој империјални интерес, па се није придружила општенемачком уједињењу. Државни и династички интерес је надредила националном. У томе духу настојала је да опстане све до краја Првог светског рата.

Аустрија, као држава, тежила је да каналише процесе који су се одвијали међу словенским народима. Чинила је то посебно кад су били у питању Срби због њихове средњовековне државне традиције која јој је сметала. У сузбијању српске идеје она се послужила идејом хрватства. Помоћу илирске идеје она је прво помешала српство и хрватство да би их потом поделила по новим,

принципијелно неприхватљивим, критеријима. На основу Хердерових идеја, на основу принципа који су важили у целој европској филологији, природно је да Хрвати, као посебан народ, имају свој језик, а Срби свој, да Хрвата има онолико колико људи говори хрватским језиком, а Срба онолико колико људи говори српским језиком. Аустрија је, међутим, имала интерес да раздели, умањи, сузбије популацију српског језика која је испољавала природну тежњу за уједињењем. Хрвати су, са своје стране, имали интерес да се прошире на рачун српског народа. Те подударне стратешке интересе требало је обући у прихватљиво рухо. То је главни разлог настанка илирског покрета. Са историјске тачке гледишта илирски покрет је био претходник хрватске идеје југословенства. Зато се на тај покрет, у образовном систему у Југославији, увек морало гледати позитивно. Тако се добрим делом гледало и у Србији. Не само да се није замерало што је илирски покрет простим преименовањем претворен у хрватски, него се није изградила ни јасна свест о снажном српском културном покрету оличеном у Вуку Караџићу и у Матици српској који су претходили илирском покрету.

У време деловања илирског покрета (1835-1843) тада најсвеснији међу Србима: Сава Текелија, Вук Караџић, Сарајлија, Стерија, Теодор Павловић, Јован Суботић, схватили су антисрпску суштину његове идеје, па су се од ње оградиле и наставили да следе и хердеровску (европску) мисао свога времена и традиционалну српску мисао која је са овом била у складу. Центар отпора према илирском покрету постала је Матица српска. Главни човек у њој у то време био је Теодор Павловић, који је имао пуну подршку и старог Саве Текелије и младог Јована Суботића. У својим полемичким текстовима Теодор Павловић се оштро супротставио унитаристичким идејама илирског покрета. Уместо идеја да су сви Словени на Балкану Илири, Павловић је, у духу хердеровских и славистичких идеја, понудио нешто природније: понудио је идеју југословенства као блискости и узајамности народа на словенском југу. Садржај који је он дао идеји југословенства разликује се од каснијих историјских пројекција. По Павловићевој идеји, Словенци, Хрвати, Срби и Бугари, као посебни народи, треба да негују своју посебност, али и узајамност и заједништво. Они, дакле, нису један народ, Илири, како су тврдили Гај и другови, већ

су Југо-Славјани, Југо-Словени (Јужни Словени). Тој Павловићевој идеји се ни данас не може ништа замерити. Она, међутим, није одговарала аустријским империјалним интересима и требало ју је сузбити или јој променити садржај. На историјску сцену су тада ступила двојица делатних Хрвата који су, под именом југословенства, наставили политику и програм илирског покрета. То су били бискуп Јосип Јурај Штросмајер и филолог Ватрослав Јагић.

Ђаковички бискуп Штросмајер (1815-1905) је од српске идеје југословенства прихватио само име. Он јој је променио садржај и наставио да под именом југословенства развија идеју илираца о једном народу на словенском југу, али у нешто суженом обиму. По Штросмајеру су само Словенци, Хрвати и Срби били Југословени, а Бугаре он није обухватао својом пројекцијом. Сужавање опсега идеји југословенства било је у државном интересу Аустријске монархије којој су Срби са својом бројношћу, државном традицијом, обновљеном српском државом на Балкану и мултиконфесионалношћу представљали сметњу њеним територијалним претензијама. Зато је, по Штросмајеровој идеји, требало да се створи једна Југославија, састављена од Срба, Хрвата и Словенаца, схваћених као једног народа, са седиштем у Загребу, и да она буде једна од федералних јединица у реформисаној Аустријској царевини. А да би била једна федерална јединица (а не, рецимо, три) требало је Србе, Хрвате и Словенце третирати као један народ, као Југословене.

Ватрослав Јагић (1838-1923) на филолошком плану разрађивао је исту идеју. Али, он је Југословене видео у још суженијем виду, као уједињене Србе и Хрвате. А да би се они пред светом легитимно могли представити као један народ, морало се прогласити да говоре једним језиком и морали су да имају једно национално име. Он је тај народ звао Хрвато-Срби а језик је звао српскохрватским, хрватским или српским. Те своје Хрвато-Србе он је звао и Југославенима. Народни језик Хрвато-Срба, по Јагићу, један је, а састављен од три наречја: чакавског, кајкавског и штокавског. То што се ови дијалекти нису дали сјединити у један језик, овом филологу, са превасходно политичким претензијама, није сметало. Читава ова конструкција прављена је због једног стратешког циља: да се привидно уједињени Хрвати и Срби поново поделе, али не по линији језика него по линији вероисповес-

ти. Ова неприродна теоријска основа за ново идентификовање одговарала је и Аустрији и Хрватима: Што мање Срба, то боље. По тој стратегији Срби католици морали су престати да постоје. Стотинак година касније Срби католици су готово потпуно нестали.

И Штросмајер и Јагић су били људи Беча. Штросмајер, човек немачког порекла, почео је своју каријеру као бечки дворски каноник. Јагић је најдуже био бечки професор, који је о трошку Аустрије издавао и свој чувени часопис на немачком језику *Архив за словенску филологију* (1875-1914). Све што су Штросмајер и Јагић радили било је у стратешком интересу Аустрије и у сепаратном интересу Хрвата.

Стварање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, 1918. године, као државе „једног троименог и троплеменог народа”, збило се у духу штросмајеровских идеја.

Приликом разбијања Југославије, показало се да је таква држава, већ у самој идеји, била антисрпска. Данас је сасвим јасно да Срби нису имали никавог стратешког интереса да такву државу стварају.

Ни данас, међутим, многим истакнутим Србима, који заузимају важна места у држави и у националним институцијама, није постало јасно да је Штросмајерова идеја југословенства имала и своје друго лице у виду Јагићеве сербокroatистике и да је она исто тако, погубна. Другачије казано: многим одговорним Србима није јасно да су идеолог Штросмајер и филолог Јагић били два израза исте идеје и стратегије. Спознато је само то да треба одбацити Штросмајерову идеју југословенства, а није спознато да треба одбацити и сербокroatистику као идеју и као научну оријентацију. Да ствари тако стоје, то се најбоље може видети на примеру Матице српске. Ова најстарија српска институција, организовала је Новосадски договор (1954) на којем је, супротно научним и националним интересима, а у духу штросмајеровске идеје југословенства и јагићевске идеје сербокroatистике, српски језик преименован у српскохрватски. Те ставове о језику Матица није ревидирала. Неколико година касније Матица српска заједно са Српском књижевном задругом је објављивала едицију *Српска књижевност у сто књига* (1958-1966). У тој едицији су се две српске националне институције, без иједне речи образложења, одрекле

дубровачке књижевности, а народну књижевност на српском језику су прогласиле за српскохрватску. Моје анализе су показале да је структура те едиције, која је служила за углед другим едицијама, прављена по моделу хрватског филолога и политичара Ђуре Шурмина из књиге *Повјест књижевности хрватске и српске* (1898). На неприхватљиво изостављање дубровачке књижевности из корпуса српске књижевности први је реаговао је дум Иван Стојановић, вођа Срба католика у Дубровнику у обимној књизи *Дубровачка књижевност* (1900). Слично су поступили у својим историјама српске књижевности и најутицајнији новосадски професори Јован Грчић и Тихомир Остојић. Њихови ставови су се одржавали све до после Другог светског рата. Међутим, када је прављена едиција *Српска књижевност у сто књига*, подела књижевности на српску и хрватску извршена је на штету српске књижевности. Тако су и Матица и СКЗ су, у Титовом периоду, постале „продужена рука хрватске филологије”. За илустрацију такве оцене могу да послуже два Матичина издања: *Југословенски књижевни лексикон* (1971) и вишетоми *Лексикон југословенских писаца* који је почео да излази седамдесетих година. Идејна основа идеје југословенства и сербокroatистике, која је уграђена у едиције и публикације Матице српске, била је више примерена загребачким институцијама ЈАЗУ и ЈЛЗ, него идеји југословенства првака Матице Теодора Павловића и Јована Суботића. Деловање Матице српске после Другог светског рата било је противно идејама на којима је и због којих је она основана.

Матица српска је у периоду друге Југославије постала институција коју финансира држава док је у претходном периоду Матица имала своју имовину и била финансирана из чланарине и донација својих присталица. Начин финансирања Матице, у социјализму једини могућ, учинио је да она постане инструмент титовске комунистичке а, у ствари, великохрватске политике. Стара институција која је своје књижевне, научне, просветне и социјалне програме развијала у скученим условима у оквиру туђинске царевине, у новим историјским приликама, у југословенском периоду, после Другог светског рата, заснивајући своју активност на материјалној и политичкој подршци државе, успела је да изузетно разгранала своју, пре свега научну, делатност. Објавила је много вредних књига, издавала је више научних зборника, откупила је и

добила за Библиотеку Матице српске много књига и попунила њене фондове. Матица је основала и Галерију Матице српске и разгранала њену делатност. На збиркама Матице основан је и Музеј Војводине. У тој делатности Матице има много позитивног. Међутим, позитивна оцена појединих њених делатности, ма колико оне биле вредне, не би требало да скрене пажњу са онога битног: да се Матица српска, у филолошким пословима, због којих је и основана, у периоду Друге Југославије, нашла на странпутици. Матица је била стављена у ситуацију да заузима ставове о српском језику, српској књижевности и о српском народу противне њеној традицији. У Титовој Југославији Матица је разгранала своју делатност, али је изгубила своју душу. Задржала је српско име, али то више није била традиционално српска национална институција.

Моћан штросмајеровско-титоистички систем југословенства, успевао је да преобрати не само Матицу, већ и Српску академију наука и уметности, али и цео образовни систем и да удари свој печат и новим установама каква је *Вукова задужбина*. Основана почетком 80-тих година 20. века под Вуковим именом, ова установа је требало да делује у духу идеја Вука Караџића. Вук је сматрао да су Срби „по правди” сви они који говоре српским језиком, и да Срба има „три закона”: закона грчког, римског и турског. Да ли Вукова задужбина стоји на овом Вуковом становишту или ономе које је владало у југословенском друштву у време њеног оснивања? У време њеног оснивања, језик, којим говоре Срби, називан је српскохрватски или хрватскосрпски, што Вук ни као израз, ни као дефиницију језика којим говоре Срби, никада није прихватио. Вук такође никако не би прихватио да се српски језик разбије на: бошњачки, хрватски, црногорски, српски, евентуално на друге језике, како је учињено у време постојања Вукове задужбине. Језичко-књижевна политика ове институције је неслагасна са Вуковом концепцијом српског језика и српске књижевности. Као што Вукова задужбина не наставља Вуково дело, тако своју властиту традицију не настављају ни Матица ни САНУ. Један од главних разлога што је српско национално питање данас замршено налази се у овим чињеницама.

Југословенски период у историји српског народа је завршен. Политичари су нов почетак Србије означили повратком ста-

рим симболима: српској застави, српској химни, српском грбу. Али србијански политичари нису ништа битно учинили да се обнови и српска филолошка традиција, односно да се обнови филолошка традиција и Матице српске и Академије. Другим речима, нису ништа учинили да се у овим институцијама и у образовном систему у целини модел сербокroatистике замени моделом србистике. Тај повратак властитој традицији и у овом домену је нужан. Два пута сам, до сада, у Матици „отео реч” да бих исказао своје неслагање са политиком садашње управе најстарије српске институције чији сам стални члан. У октобру 1994. у великој сали Матице српске изнео сам став да ниједна од личности из Матичине историје, чије бисте стоје испред њене зграде, не би одобрила оно што ова институција данас ради у области језика и књижевности. Ту оцену сам поновио још једном, на изборној скупштини 1999. Ове ставове о Матичиној улози у српској филологији образлагао сам у својим књигама *Систем српске књижевности* (1996, 2002), *Срби и њихов језик* (1997, 2002), *Српски филолошки програм* (2000) *Увод у србистику* (2002, 2003), *Српска тисма* (2006). Слична сазнања о раду и оријентацији Матице српске изнела је и Вера Милосављевић у књигама *Текелијина библиотека* (1990), *Сава Текелија и српска мисао, I, II* (1998) и *Чувари имена* (2004). Критички однос према Матици, који смо у књигама артикулисали, заснива се на аргументима и на уверењу да Матица треба да се врати својој изворној српској, словенској и европској оријентацији. О наше књиге и ставове о Матици српска се досада оглушавала.

Овај рад настојаће да у неколико тачака означи правце потребних промена у Матици српској, нарочито у њеном филолошком деловању.

Правци потребних промена у Матици српској

1. *Србистика наместо сербокroatистике.* –Упоредо са прихватањем Штросмајерове идеје југословенства, српским националним институцијама била је наметнута и сербокroatистика на место потиснуте србистике. Центар сербокroatистике био је више од једног века у Југославенској академији знаности и умјет-

ности, која је спроводила хрватски филолошки програм, а била је представљана као свејугословенска установа. У Титово време овој Академији се придружила и моћна државна институција - Југославенски лексикографски завод. Матица српска се нашла под њиховим кишобраном. Пошто се хрватска страна, у процесу разбијања Југославије, одрекла и југославистике и сербокroatистике, Матици не остаје друго него да се врати својој филолошкој традицији, србистици. Србистика, *serbica*, треба поново да нађе место међу другим дисциплинама као што су: русистика, полонистика, бохемистика, словакистика, бугаристика, русинистика, украјинистика, белорусистика, а такође, и међу дисциплинама које се баве несловенском филологијом као што су: англистика, германистика, романистика, еспањолистика, италијанистика итд. Задатак обновљене србистике био би да оживи свест српског народа о његовом идентитету на истим принципима на којима су националне филологије других народа изградиле свест на основу које је организован национални живот тих народа.

Србистичка тачка гледишта у филолошкој науци, која се неговала у Матици српској, после Другог светског рата је копнила и усахнула. Међу Матичиним научним зборницима има неколико који су посвећени филолошким питањима: *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, *Зборник за филологију*, *Зборник за славистику*, *најзад и Језик данас*. Из назива ових публикација види се да је Матица српска већ стајала на позицијама сербокroatистике и југославистике када их је оснивала, јер у називу часописа нема имена српског језика. Тако су ови зборници били стављени у функцију да раде у корист штете Матичине и српске. У Матици српској се развила обимна издавачка делатност, нарочито на подручју језика и књижевности. Али, и поред многих публикација, у Матици се данас не зна шта је српски језик, шта све чини српску књижевност и ко све чини српски народ. Количина обављених послова (која, ипак, није превелика), и квалитет урађеног нашли су се у несагласју.

Матица српска, ако хоће да у новим временима игра улогу достојну свога имена, и своје традиције, мора да постане центар србистике, тј. центар у којем се о језику и књижевности мисли на европски начин, са српске тачке гледишта. У духу своје традиције, а то значи у духу србистике, на чијим је темељима основана,

Матица би морала да преоријентише своју делатност у области филологије. У том послу могао би јој послужити *Издавачки пројекат „Србистика“* објављен у мојој књизи *Српски филолошки програм*. У свим националним наукама, укупни истраживачки и издавачки рад Матице морао би да буде постављен на темељу србистике. То подразумева преиспитивање многих спорних решења и погрешних усмерања у области историјских наука, а нарочито у области језика и књижевности и у лексикографији.

Матица српска треба да буде иницијатор одговарајућих промена у славистици увођењем србистике у систем ове филолошке дисциплине и да се заложи за одбацивање јагићевске славистичке парадигме која није имала србистику. Овај тежак задатак Матица српска би била дужна да прихвати с обзиром на значајну улогу коју је имала у словенском свету почев од свога оснивања и на значај који данас има у српској култури.

2. *Српски језик и писма*.- Српски језик је, у време рађања славистике, био спознат као један језик међу другим језицима. Та спознаја је долазила од непристрасних научника који су разликовали српски од блиских језика: хрватског, словеначког и бугарског. Већ више од једног века чине се смишљени покушаји да се наруши интегритет српског језика. Тих покушаја је било и има их и у самој Матици српској која је посебно на удару антисрпске језичке политике.

Матица српска, све до Титовог периода, остајала је при ставу о идентитету српског језика. Кобан заокрет она је начинила тек на Новосадском договору (1954) када је прихватила јагићевске ставове о језику са двонационалним именом којег сачињавају три различита језичка система: штокавски, чакавски и кајкавски. Уиме своје традиције и лингвистичких принципа Матица треба да одбаци Новосадски договор, и да се врати својој традицији. То значи да треба да разбија лажну представу о идентитету српско-хрватског језика, како је он дефинисан на Новосадском договору (као јединство штокавског, чакавског и кајкавског наречја) и да афирмише научно необориву чињеницу о интегритету српског језика (тј. штокавског наречја) са сва три изговора (екавским, ијекавским и икавским). Треба обуставити све пројекте у Матици српској који ијекавске или икавске говоре искључују из српског

језика. А нарочито треба анулирати имплицитни став Новосадског договора о екавици као српском и ијекавици као хрватском књижевном језику.

Ради одбране интегритета српског језика треба спречити нове појаве поделе српског језика према писмима којима се он служи: ћирилице и латинице. Латиница се проглашава за хрватско писмо па јој се даје име „гајица“, док се за српску ћирилицу користи име „вуковица“. Са научног становишта таква подела писма је неприхватљива. Писмо које је створио Људевит Гај у књижици *Кратка основа хорватско-славенског правописања* (1830) и које је добило назив „гајица“, знатно је другачије од латинице која је данас у употреби. Данашња латиница, којом се служи српски језик, дело је српских филолога Вука Караџића (29 слова идентичних са данашњом латиницом) и Ђуре Даничића (слово ђ). Све је то документовано у мојој књизи *Српска писма* (2006).

3. *Систем српске књижевности*.- Први људи Матице српске који су се бавили историјом српске књижевности, Јован Суботић, Јован Грчић и Тихомир Остојић битно су допринели изградњи става да српска књижевност има четири дела: народну књижевност, стару књижевност, књижевност средњег доба (у којој је дубровачка најважнија) и нову књижевност.

Матица српска, која би се вратила својим коренима, требало би да обнови свест о корпусу српске књижевности која има четири основна дела. На тај начин најстарија српска институција би престала да буде продужена рука хрватске филологије. У том смислу потребно је извршити потребне корекције у Матичиним разноликим пословима који се тичу систематизације српске књижевности, почев од библиотечких каталога до лексикографских, антологијских и енциклопедијских издања. Дела писана на српском језику, која су традиционално припадала српској књижевности, треба поново да добију своје место у систему српске књижевности.

4. *Субјективно и објективно Срби или о идентитету српског народа*. – Срби су они који говоре и чији су преци говорили српским језиком. То је најкраћа дефиниција идентитета српског народа. У југословенском периоду, у духу владајуће сербокроати-

стике, био је одбачен став да су Срби они који говоре српским језиком, и чији су преци говорили тим језиком. У пракси, која је игнорисала и историју и принципе, посебно је био проscribeван Вуков текст *Срби сви и свуда*. А да је Вуков став о Србима био принципијелан, најбоље се види на примеру других европских народа. Мађар је онај који говори мађарски и чији су преци говорили мађарски, свеједно које вере био и где живео. Пољак је онај који говори пољски и чији су преци говорили пољски итд.

Политичка ситуација је довела до тога да у овом тренутку чак пет народа, произашлих из Титове Југославије, тврди да је штокавско наречје њихов језик и да сви они имају право да га зову својим националним именом. Спорно је, међутим, да ли би се, према европским стандардима, сви ти народи могли третирати као посебни народи. Али свакако није спорно да је језик којим говоре један и да је био спознат као српски.

Држећи се стандарда који важе за друге европске народе, свака принципијелна наука ће утврдити да су они који говоре и чији су преци говорили српски *објективно* Срби, а *субјективно* то не морају да буду. То што многи објективно Срби нису више и субјективно Срби, резултат је накарадне политике. Српска филологија треба да истраје у настојањима да се и ово питање третира и решава на истим принципима на којима се решава и код других народа. Може се очекивати да ће се временом раскорак између објективно Срба и субјективно Срба смањивати, ако не и ишчезнути. Поготово што пракса идентификовања народа према језику, потврђена у Европи, не укида ни верски, ни регионални, ни државни идентитет делова народа који говори једним језиком.

Матица српска треба да се врати ставовима које је некада традиционално имала и који су сагласни са српском, словенском и европском традицијом. У својој делатности она треба да заступа научно ваљане ставове, а не да се поводи за решењима које нуди дневна политика или нездрави историјски процеси.

5. *Мултиконфесионалност српског народа*.- Школски систем Титове Југославије је став Вука Карацића о „Србима три закона”, приказивао као неки ексклузивни а неприхватљив став великог филолога. Став о Србима трију вера, тј. о мултиконфесионалности народа, треба међутим схватити као нормалну идеју,

општеприхваћену у Европи. Те идеје, као принципа, придржавају се сви европски народи, на пример: Немци, Мађари, Чеси, Словаци, Пољаци, Румуни, Шиптари. Ту идеју Доситеј и Вук су наследили из српске светосавске традиције и за ту идеју нашли су упориште у Европи.

Став да су сви римокатолици српског језика (у сербокроатистичкој терминологији: српскохрватског) у ствари Хрвати јесте идеја Штросмајера и Јагића, скована из рачунице а не из принципа. На основу те идеје Хрвати су увећали свој корпус, а српски умањили; свели су Србе само на православце. Штросмајерови следбеници међу Србима, који су прихватили став да се народи идентификују на основу вере, нужно су морали да прихвате и став да нема ни Срба муслимана. Идеја по којој се народи деле на основу вере, а не на основу језика, показала се при крају 20. века на делу, нарочито у Босни и Херцеговини, и то на трагичан начин. Узрок патолошких појава у рату треба пре свега тражити у патолошкој идеји.

Матица српска, која је у својој дугој историји о овом питању имала и светосавско и европско становиште, мора му се вратити.

6. *Велика Хрватска а не Велика Србија*. –Дијалектолошке карте српског језика (у сербокроатистичкој терминологији: дијалектолошке карте штокавског наречја српскохрватског језика) приказују границе оних територија које насељавају Срби и које су традиционално називане српске земље. За ове територије Аустрија је у 19. веку почела да употребљава, у пропагандне сврхе, израз Велика Србија приписујући том појму негативно значење српских великодржавних претензија. Она је тиме настојала да спречи културно и политичко окупљање српске језичке заједнице какво се већ дешавало код других језичко-етничких заједница (тј. народа).

Спречавајући да се деси природно и нормално окупљање српске језичко-етничке заједнице, Аустрија је објективно подржала идеју велике Хрватске која се ослањала на сербокроатистичку језичку парадигму и унитаристичку југословенску идеју да би искорачила изван хрватског језичког простора (кајавског и чакавског). Од илирског покрета и Штросмајерове идеје југословенства стално се, у ствари, ради на стварању Велике Хрватске

(изван језичко-етничких граница Хрвата); а све то се чини да би се хрватски етнички и државни простор неприродно увећао. Једна од таквих великорватских пројекција нашла је израза и у Новосадском договору (1954). Великохрватска природа тога Договора лепо се може илустровати *Картом хрватског језика са додатком српског* Томе Матасића (Минхен 1984). На простору језика који се у Договору називао српскохрватским/хрваткосрпским ова карта је хрватски језик протегла све до линије: Лозница – Краљево – Дечани, делећи језик тако што је српском остављала само екавицу. Критерији за такву поделу уграђени су били у Новосадском договору.

Нема никаквих разлога да у име пројекције Велике Хрватске српске националне институције одустану од својих традиционалних ставова о простирању српског језика и српског етноса који су потврђени дијалектолошким истраживањима чак у време пуне превласти сербокроатистике. Такође, нема никаквог ваљаног научног разлога да српска филологија пристане на распарчавање српског језика на више језика новопроглашених народа. Озбиљна филологија не може да пристане на то да на штокавском (српском) народном језику постоје: хрватски, бошњачки, црногорски и буњевачки језик. То је увек само српски језик који може бити различито нормиран у различитим државама. Али у земљи Србији може да постоји само једна језичка норма српског језика. И та норма треба да буде свеобухватна и да води рачуна о целовитости српског језика.

7. *Две идеје југословенства: српска и хрватска.* – Нема никаквог разлога да Матица српска, после свега што се последњих деценија десило, остане привржена штросмајеровској (хрватској) идеји југословенства, на основу које је Југославија и створена и разрушена. Има, међутим, много разлога да се Матица подсети идеје југословенства својих некадашњих првака Теодора Павловића и Јована Суботића и да се тој идеји врати. То су оне идеје по којима Југо-славјани: Словенци, Хрвати, Срби и Бугари, треба да негују и своје посебности, али и заједништво. Тек после југословенског периода, та идеја опет има пуно смисла, јер је и неспорна и одржива, а пружа и перспективе за неговање нормалних односа међу јужнословенским (југо-славјанским) народима. Она је израсла из система принципијелних ставова који су тада владали у ев-

ропској, словенској и српској филологији, и којима је и Матица, све до после Другог светског рата, била привржена. Међутим, под сербокроатистичким и југославистичким диктатом Матица српска је више од пола века прећуткивала, потискивала и искривљавала идеје својих првака из времена свога настанка, тј. из свог „цветног доба”, а затим и периода обнове србистике крајем 19. и почетком 20. века. То значи: прећуткивала је идеје Хаџића, Магарашевића, Шафарика, Текелије, Павловића, Суботића, Остојића, јер те идеје нису биле по мери владајуће парадигме. Задатак Матице српске коју треба обновити јесте да те идеје оживи и ревалоризује са становишта србистике.

Закључак

Матица српска, која је у својој филолошкој оријентацији после Другог светског рата прихватила модел сербокроатистике, у данашње преломно време треба да напусти скуп ставова који из тога модела проистичу, и да се врати ставовима које је некад имала и који, заједно са ставовима Вука Караџића, Шафарика и других филолога исте оријентације, могу послужити као темељ обнове србистике. А то значи да Матица треба да се врати и својој, и српској, и славистичкој филолошкој традицији која није била захваћена штросмајеровско-јагићевском ревизијом. У складу са променом њеног програма Матицу српску треба и кадровски обновити.

Summary: This paper discusses the role of philology in the development of European nations by the end of the 18th and the beginning of the 19th century and, within that context, the foundation of Matica srpska. With its Serbian thought, serbistic philological programme and the idea of Slavic unity, Matica srpska has served as a model for foundation of similar organizations in other Slavic nations. Its resistance to Croatian ideas of illyrism, yugoslavism, and serbocroatistics (later used to build the Yugoslav state) lasted until Tito's seize of power. After the breakup of Yugoslavia the Serbian issue remained unsettled; it should be dealt with in the context of philology, serbistics, and slavistics. That includes Matica srpska returning to its genuine philological programme and taking an active part in the renewal and further development of serbistics which has long been excluded from the system of philological disciplines.

Key words: Serbian issue, Matica srpska, serbistics, illyrism, yugoslavism, serbocroatistics